

Hoofdstuk 4

Investerings en de veranderingen op de lange termijn

4.1. Onderzoeksvraag en aanpak

Leidraad in dit hoofdstuk is het eerste deel van de probleemstelling zoals die in hoofdstuk twee werd geformuleerd.

Kunnen verandering en stabiliteit binnen persoonlijke relaties worden verklaard met behulp van een model van investeringsoverwegingen waarin de mate van contact niet alleen afhankelijk is van de directe kosten en baten, maar ook van de omvang van de reeds in de relatie gedane investeringen, de verwachte toekomstige waarde van die investeringen, de zekerheid van een gezamenlijke toekomst, de beschikbaarheid van alternatieven en de restricties in de handelingsruimte?

Voorondersteld wordt dat investeringsoverwegingen zowel de investeringen op een bepaald moment, als veranderingen in de investeringen op de langere termijn beïnvloeden. Om deze redenen worden tegelijkertijd de resultaten gepresenteerd van twee verschillende analyses. Met behulp van een cross-sectionele-analyse op de gegevens uit het eerste interview wordt getoetst waarom in de ene relatie meer wordt geïnvesteerd dan in een ander. De frequentie van het contact op het moment van het eerste interview is hierbij de te verklaren variabele. In een longitudinale-analyse op de gegevens uit het eerste en het derde interview wordt getoetst waarom, op de lange termijn, de investeringen in de ene relatie sterker afnemen dan in de ander. Hierbij bestaat de te verklaren variabele uit de veranderingen in de frequentie van het contact in de periode tussen het eerste interview en het derde, zo'n vier jaar later. De investeringsoverwegingen zijn hierbij de verklarende variabelen.

In eerste instantie wordt nog geen onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten relaties. Ook wordt nog geen expliciete aandacht geschonken aan wat er op de korte termijn al veranderde en aan mogelijke verschillen tussen mensen die in de periode tussen het eerste en het derde interview andere levensgebeurtenissen hebben meegemaakt. Deze aspecten komen in verdere hoofdstukken aan de orde.

Bij de analyses wordt gebruik gemaakt van multiniveau-analyses. Hierbij wordt nagegaan of bepaalde verbanden op het laagste niveau, de relaties, op het hogere niveau, dus voor elk van de geïnterviewden, even sterk zijn. Wanneer dit niet het geval is, dan wordt gesproken van een zogenaamd random-effect. Denk bijvoorbeeld aan het verband tussen de duur van de relatie en de contactfrequentie. Mogelijk hechten jonge

mensen minder belang aan langdurige vriendschappen dan mensen op middelbare leeftijd. De random-effecten worden onderscheiden van de vaste effecten. Deze vaste effecten zijn vergelijkbaar met de parameters uit een lineaire regressievergelijking. Bij een vast effect gaat het om het verband tussen een bepaalde verklarende variabele en de te verklaren variabele, onafhankelijk van de persoon van de geïnterviewde.

In de hier gepresenteerde analyses wordt steeds aangegeven of er sprake is van dergelijke random-effecten. Indien er dergelijke verschillen blijken te zijn tussen de geïnterviewden, dan zal hier over worden gerapporteerd. Over de random-effecten zijn echter geen expliciete hypothesen geformuleerd.

4.2. Het basismodel

Voordat nagegaan kan worden of met behulp van de investeringsoverwegingen verschillen in contactfrequentie verklaard kunnen worden, dient eerst vastgesteld te worden hoe groot de totale variantie in de contactfrequentie is. Hetzelfde geldt voor de verklaring van de veranderingen in het contact. In beide gevallen gebeurt dit aan de hand van een schatting van het zogenaamde basismodel. Hierbij wordt een schatting gemaakt van de totale variantie tussen alle relaties ($s^2 + n^2$), ook wordt geschat hoeveel variantie er is tussen de geïnterviewden wanneer gemiddeld wordt over hun hele netwerk van relaties ($s^2/n + t$). Bij de schattingen voor het basismodel zijn nog geen verklarende variabelen opgenomen.

Bij toetsing met een model waaraan de investeringsoverwegingen als verklarende variabelen zijn toegevoegd, kan nu worden vastgesteld hoeveel de onverklaarde variantie is gedaald ten opzichte van het basismodel. Anders gezegd, er kan worden berekend hoeveel procent van de variantie door de toegevoegde variabelen is verklaard. Of toevoeging van bepaalde variabelen bijdraagt aan een betere verklaring van de verschillen in de (verandering van) de contactfrequentie wordt daarnaast nog op twee andere manieren berekend. Zo wordt bepaald of het model met de toevoegingen ook werkelijk significant beter past op de gegevens dan het basismodel. Dit gebeurt met behulp van een chi-kwadraat-toets op de verandering in de deviantie en het aantal vrijheidsgraden dat, door toevoeging van de variabelen, verloren is gegaan. Als de deviantie daalt bij een relatief klein verlies aan vrijheidsgraden dan wil dit zeggen dat de schatting van het nieuwe model de werkelijkheid beter benadert dan de schatting met het model zonder de toegevoegde variabelen. Derde aspect van de toetsing geldt de significantie van de parameters van de toege-

voegde effecten: met behulp van een t-test op regressiecoëfficiënt en standaardfout kan dit worden vastgesteld. In het laatste geval is een vergelijking met het basismodel dus niet noodzakelijk.

De resultaten van de schattingen voor het basismodel zijn weergegeven in tabel 4.1. Omdat het om relatief complexe gegevens gaat worden eerst de conclusies gegeven die op basis van de tabel te trekken zijn. Een meer uitgebreide bespreking van de resultaten volgt daarna.

Tabel 4.1 Basismodel multiniveau-analyses: verschillen tussen relaties in contactfrequentie en de veranderingen daarin op de lange termijn.

	T1, cross-sectionele analyse	T3-T1, longitudinale analyse
basisgegevens :		
aantal relaties	4788	3388
aantal geïnterviewden	286	202
n^a	16.7	16.8
gemiddelde frequentie (s.d.)	5.40 (0.76)	-
gemiddelde verandering frequentie (s.d.)	-	-1.35 (2.32)
vaste effecten :		
algemeen gemiddelde	5.38	-1.36
random-deel:		
op relatie-niveau s^2 ^b	2.74	4.87
op respondent-niveau (intercept) t^2 ^c	.36	.55
toetsing model :		
deviantie	18750	15192
onverklaarde variantie :		
var. tussen rel. $s^2 + t^2$	3.10	5.42
var. tussen geïnt. $s^2/n + t^2$	0.52	0.84

a. Gemiddeld aantal relaties per geïnterviewde. Deze parameter is noodzakelijk om veranderingen in verklaarde variantie op het niveau van de geïnterviewden te berekenen.

b. binnengroepsvariantie.

c. tussengroepsvariantie.

De schattingen met het basismodel geven aan dat ten tijde van het eerste interview de mensen uit de onderzoeksgroepen hun familie en vrienden gemiddeld enkele keren per maand spraken. Na vier jaar was de frequentie van contact met dezelfde mensen met gemiddeld iets meer dan de helft afgenomen. Mensen die men vroeger dagelijks sprak spreekt men nog maar enkele keren per week of minder, terwijl men mensen die elke maand opzocht werden nu slechts enkele keren per jaar spreekt. Uit de

analyses wordt echter tegelijkertijd duidelijk dat er grote verschillen zijn per relatie, zowel wat betreft de frequentie van contact, als wat betreft de veranderingen die zich daarin voordoen. Deze verschillen worden voor het grootste deel bepaald door verscheidenheid binnen de relaties zelf, ook wanneer het om de relaties van één persoon gaat. De verschillen in contactfrequentie en stabiliteit zijn maar voor een klein deel (12-15%) toe te schrijven aan verschillen tussen de geïnterviewden onderling.

De conclusies uitgebreider toegelicht

De gemiddelde frequentie van contact was ten tijde van het eerste interview 5.4 op een achtpuntsschaal (8 = dagelijks contact, 1 = eenmaal per jaar of minder). In onze onderzoeksgroep daalde de frequentie van contact op de lange termijn gemiddeld met 1.35 op een schaal waarbij een daling van één punt betekent dat de frequentie met de helft is teruggebracht. Deze schaal loopt van +7 (vroeger minder dan éénmaal per jaar nu dagelijks) via 0 (gelijk gebleven) tot -8 (er was dagelijks contact, maar er is nu geen contact meer).

De binnengroepsvariantie in de frequentie van contact bedraagt 2.74, de tussengroepsvariantie 0.36. Van de totale variantie in contactfrequentie is 12% dus toe te schrijven aan verschillen tussen geïnterviewden. De één ziet zijn vrienden en kennissen gemiddeld nu eenmaal vaker dan de ander. Van de variantie vloeit 88% voort uit verschillen tussen relaties onafhankelijk van de geïnterviewde.

De variantie in de afname van contact is 4.87 tussen relaties van één geïnterviewde (binnengroepsvariantie) en 0.55 voor de gemiddelde afname over alle geïnterviewden (tussengroepsvariantie). Waar het de stabiliteit van het contact betreft vloeit slechts 15% van de totale variantie voort uit verschillen tussen de geïnterviewden.

De totale te verklaren varianties zijn ook berekend en in laatste kolom in de tabel weergegeven. Voor de cross-sectionele-analyse is dit 3.10 en 0.52 voor respectievelijk de totale te verklaren variantie tussen relaties en de te verklaren variantie tussen geïnterviewden. Voor de longitudinale-analyses is dit 5.42 en 0.84.

De deviantie van het basismodel van de cross-sectionele-analyse bedraagt 18750 met één vrijheidsgraad voor het algemeen gemiddelde (de gemiddelde contactfrequentie hoeft niet geschat te worden). Voor de longitudinale-analyse is dit 15192.

4.3. Correctie voor verschillen tussen de onderzoeksgroepen

Aan de basismodellen worden een drietal controlevariabelen toegevoegd en wel de leeftijd, het geslacht van de geïnterviewde en de groep waarvan hij of zij deel uit maakt. Deze variabelen worden toegevoegd omdat zo

rekening gehouden kan worden met onregelmatigheden in de resultaten die worden veroorzaakt door de wijze van selectie van de onderzoeksgroepen.

In tabel 4.2. zijn de resultaten van de schattingen met deze nieuwe modellen weergegeven. Eerst weer de conclusie. De enige variabele die een storende invloed heeft, is de leeftijd van de geïnterviewde en dan alleen nog op de gemiddelde afname in het contact. Er is een positief verband tussen de verandering in de frequentie van contact en hoe oud iemand is. Des te ouder de geïnterviewde, des te stabiel het contact en hoe jonger de geïnterviewde, des te sterker de gemiddelde afname van contact. Er zijn wat dit betreft echter geen verschillen tussen mannen en vrouwen in het algemeen of tussen mensen die niet dezelfde gebeurtenis meegemaakt hebben. De leeftijd noch het geslacht of de onderzoeksgroep waarvan de geïnterviewden deel uitmaken, beïnvloeden de contactfrequentie op een bepaald moment.

Tabel 4.2 Model 1 van de multiniveau-analyse voor de verschillen tussen relaties in contactfrequentie en de veranderingen daarin op de lange termijn: de controlevariabelen.

	T1, cross-sectionele analyse	T3-T1, longitudinale analyse
vaste effecten : ^a		
kenmerken relaties		
algemeen gemiddelde	5.39	-1.97
kenmerken geïnterviewden		
controlevariabelen		
verhuizers	-.14 (.14)	-.30 (.21)
gepensioneerden	.09 (.21)	-.21 (.32)
controlegroep	.16 (.14)	-.10 (.19)
vrouw/man	.01 (.11)	.14 (.18)
leeftijd	.00 (.03)	.02 (.01)*
random-deel:		
op relatie-niveau s^2 ^b	2.74	4.87
intercept t^2 ^c	.36	.47
toetsing t.o.v.model 0 :		
deviantie	18743	15174
verschil deviantie	7	18
verschil df	5	5
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	3.09	5.34
daling t.o.v. model 0	0%	2%
variantie tussen geïnterviewden $s^2/n + t^2$	0.51	0.76
daling t.o.v. model 0	2%	10%

a. ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt met tussen haakjes de standaardfout, met een * i s
aangegeven wanneer de parameter significant is bij $p < 0.05$. b. binnengroepsvariantie. c .
tussengroepsvariantie.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Toevoeging van de controlevariabelen betekent, in het geval van de cross-sectionele-analyse, geen significante verbetering van het model ten opzichte van het basismodel. De toevoeging van de controlevariabelen kost vijf vrijheidsgraden.¹ De deviantie daalt slechts met 7 chi-kwadraatpunten. Bij een verlies van vijf vrijheidsgraden zou een deviantieverschil van 15.1 chi-kwadraatpunten een significante verbetering van het model betekenen. Dat het geslacht van de geïnterviewde, diens leeftijd of de onderzoeksgroep weinig invloed hebben op de contactfrequentie is ook op te maken uit de veranderingen in de onverklaarde variantie (de storingstermen). De totale onverklaarde variantie daalt iets, maar gezamenlijk verklaren de drie kenmerken van geïnterviewden die we als controlevariabelen gebruiken slechts 2% van de verschillen tussen geïnterviewden.

Binnen de longitudinale-analyse is er wel sprake van een zeker verband tussen de controlevariabelen en de veranderingen in het contact. Toevoeging van de controlevariabelen leidt tot een significant beter passend model: bij een verlies van vijf vrijheidsgraden, treedt een daling op in deviantie van 18 punten. Voor de totale onverklaarde variantie maakt toevoeging van de controlevariabelen weinig uit: deze daalt maar met 2%. De controlevariabelen verklaren wel waarom de gemiddelde afname in contactfrequentie per geïnterviewde verschilt: de variantie tussen de geïnterviewden daalt met 10%. Dit komt, zoals gezegd, omdat er sprake is van een significant leeftijdseffect ($B=.02$, $s.e.=.01$, $p<0.05$). Er is geen indicatie voor het optreden van sexeverschillen ($B=.14$, $s.e.=.18$). Om na te gaan wat de invloed is van de onderzoeksgroepen op de mate waarin het contact in frequentie afneemt, wordt de veranderingen die de jonge moeders meemaakten als referentie gebruikt. Er is echter geen indicatie voor een verband tussen het feit dat iemand een speciale gebeurtenis meemaakte en de veranderingen in zijn relaties op de lange termijn. Geen van de parameters heeft een significante waarde.

4.4. De invloed van de investeringsoverwegingen

Na de toets van het basismodel en de toevoeging van de controlevariabelen, wordt nu de daadwerkelijk toetsing gepresenteerd van de eerste twee hypothesen. In tabel 4.3. en in de tabellen B2 en C2 in de appendices zijn de resultaten weergegeven van de analyses met modellen

¹ Eén vrijheidsgraad voor de leeftijd, één voor het geslacht van de geïnterviewden en drie voor de vier onderzoeksgroepen waarvan één van de groepen als referentiegroep wordt gebruikt.

waarin alle investeringsoverwegingen zijn opgenomen. Ook hier wordt begonnen met de conclusie en wel die ten aanzien van het gehele model. Daarna volgt een toelichting waar dieper wordt ingegaan op het effect van elk van de investeringsoverwegingen.

De eerste te toetsen hypothese luidt:

Verschillen in de mate waarmee in relaties wordt geïnvesteerd, zijn te verklaren vanuit verschillen in de directe kosten en baten van het onderhouden van het contact, de omvang van de investeringen in het verleden en de verwachte waarde van investeringen in de toekomst, de zekerheid van die gezamenlijke toekomst, de mate waarin alternatieve relaties beschikbaar zijn en de eigen handelingsruimte.

De tweede luidt:

De investeringen in een relatie nemen af wanneer de baten zijn afgenomen of de kosten van het onderhouden van het contact zijn toegenomen, wanneer de verwachte waarde van de investeringen in de toekomst gedaald is, wanneer het aantal alternatieve relaties is toegenomen en/of wanneer de handelingsruimte kleiner is geworden.

Investerings en de verandering op de lange termijn

Tabel 4.3 Model 2 van de multiniveau-analyses op de verschillen in (de verandering van) de contactfrequentie: de investeringsoverwegingen.

	T1, cross-sectioneel	T1-T3, longitudinaal
vaste effecten :		
kenmerken relatie		
algemeen gemiddelde	5.79	-4.86
(verandering) baten	.40 (.04)*	.24 (.05)*
(verandering) kosten	-.58 (.02)*	-.34 (.05)*
investerings		
duur relatie	-.29 (.03)*	.42 (.05)*
wederkerigheid	-.04 (.03)	-.07 (.04)*
toekomstige baten		
(verandering) homogeniteit	-.01 (.02)	.15 (.07)*
opleiding ander	-.03 (.01)*	.03 (.02)
werksituatie ander	.05 (.45)	-.07 (.07)
zekerheid toekomst samen		
type relatie	.39 (.03)*	.51 (.05)*
kenmerken geïnterviewden		
opleiding ego	-.00 (.02)	.07 (.03)*
(verandering) werksituatie ego	-.11 (.11)	.01 (.13)
(verandering) alternatieven	-.00 (.01)	.06 (.05)
handelingsruimte		
(verandering) tijdsbudget	.00 (.00)	-.00 (.00)
(verandering) fysieke beperkingen	-.20 (.10)*	-.04 (.10)
(verandering) financiële situatie	n.v.t.	-.06 (.05)
controle variabelen		
verhuizers	.04 (.12)	-.38 (.18)
gepensioneerden	.12 (.18)	-.45 (.26)
controlegroep	.23 (.18)	-.06 (.18)
vrouw/man	-.04 (.10)	-.00 (.01)
leeftijd	.01 (.00)*	-.02 (.02)
random-deel:		
op relatieniveau s^2	1.58	3.23
intercept t^2	.28	.32
regressiecoëfficiënt ^a		
baten	.14/-.06	.13/-.01
kosten	.02/ .01	.13/-.01
investerings: duur relatie	.06/ .01	.12/-.06
toekomstige baten: opleiding	.01/ .00	niet sign.
toekomst samen: type relatie	.08/ .01	.20/-.16
toetsing t.o.v. Model 0 :		
deviantie	16713	14152
verschil deviantie	2037	458
verschil df	28	28
onverklaarde variantie :		
variantie tussen relaties $s^2 + t^2$	1.86	3.55
daling t.o.v. model 0	40%	35%
variantie tussen geïnters $s^2/n + t^2$	.37	.51
daling t.o.v. model 0	29%	39%

- a. Achter de schuine streep de covariantie tussen de regressiecoëfficiënt en de random-intercept.

De eerste hypothese wordt in de analyses voor het grootste deel ondersteund. Met alle zes de investeringsoverwegingen tesamen kan 40% van de variantie tussen relaties verklaard worden. De variantie in de gemiddelde contactfrequentie tussen geïnterviewden is, door toevoeging van de informatie over de verschillende investeringsoverwegingen, met 29% gedaald.

Voor de geldigheid van de tweede hypothese zijn in de analyses ook duidelijke aanwijzingen. De zes investeringsoverwegingen verklaren 35% van de variantie in de toe- of de afname van de contactfrequentie in relaties en 38% van de variantie in de gemiddelde verandering tussen de geïnterviewden.

Mensen blijken elkaar inderdaad vaker op te zoeken naarmate de directe baten van het contact hoger en de directe kosten voor het onderhouden van de relatie lager zijn. Deze overwegingen spelen ook een rol bij de verklaring van de veranderingen in het contact over een langere periode in de tijd. Wanneer de baten van het contact afnemen en/of wanneer de kosten omhoog gaan, neemt de frequentie van contact af en wordt het risico dat de relatie helemaal wordt afgebroken groter. Overigens zijn er wat dit betreft el grote verschillen tussen de geïnterviewden. Dit blijkt uit de hoogte van de randomeffecten (zie ook toelichting hierna). Sommigen maakt het niet zoveel uit hoe prettig het contact is en voor sommigen leidt minder waardering voor het contact er dan ook niet toe dat men elkaar minder vaak ziet. Voor de één vormt een groter geworden reisafstand ook veel meer een belemmering voor een blijvend frequent contact dan voor anderen.

Indien men erg zeker is over de gezamenlijke toekomst door de aard van de relatie, dan is de frequentie van het contact in het algemeen ook hoog en blijft men het contact over de jaren beter onderhouden (tabel B2 in de appendices). Veel gezamenlijke vrienden, die mogelijk ook zekerheid geven dat mensen elkaar niet uit het oog zullen verliezen, dragen wel bij aan een frequent contact, maar blijken nauwelijks invloed te hebben op de veranderingen op de lange termijn. Met sommige mensen neemt het contact op de lange termijn af, onafhankelijk van het feit of men samen deel uit maakt(te) van een hecht vrienden- of familienetwerk.

Onduidelijk blijft of mensen er werkelijk rekening mee houden of bepaalde relaties in de toekomst mogelijk veel waarde zullen hebben en waaraan deze toekomstige baten nu precies worden afgemeten. Mensen geven bij de keuze om in relaties te investeren geen duidelijke voorkeur aan homogene relaties, relaties dus met familie, vrienden of kennissen die veel met hen gemeen hebben. Maar wanneer, door een bepaalde gebeurtenis in het leven van één van beiden, de relatie minder homogeen wordt, dan neemt veelal wel de frequentie van het contact af. Noch de

frequentie, noch de stabiliteit van het contact op de lange termijn wordt aantoonbaar beïnvloed door het feit dat de ander over relatief veel hulpbronnen beschikt door het werk buitenshuis. In situaties waarin de geïnterviewde een hogere opleiding heeft dan de ander neemt het contact in de onderzoeksperiode minder in frequentie af dan in andere relaties.

Onze veronderstelling is dat naarmate men langer met elkaar optrekt de omvang van de investeringen toe zal nemen omdat men elkaar steeds beter kent en steeds meer herinneringen en wellicht ook meer materiële zaken zal delen. Bij langdurige relaties kan met geringe onderhouds-investeringen volstaan worden. Bij toetsing blijkt dit idee juist. Mensen spreken of zien elkaar nog maar weinig wanneer de relatie al heel lang bestaat. Maar ook al ziet men elkaar niet vaak, hoe langer de relatie bestaat des te stabielier is het contact.

De mate waarin steun is verleend en steun is verkregen geeft een tweede indicatie over de omvang van de investeringen uit het verleden. De veronderstelling is dat mensen in elkaar investeren door meer steun te verlenen dan te ontvangen. Bij toetsing wordt echter geen direct verband gevonden tussen het op deze manier opgebouwde krediet² en de stabiliteit van contact over een langere periode. Over het algemeen steken mensen evenveel energie in wederkerige relaties als in niet-wederkerige relaties. Op de lange termijn is er, in tegenstelling tot onze verwachting, zelf sprake van een negatief verband tussen de mate waarin er door de geïnterviewde in de relatie is geïnvesteerd en de verandering in de frequentie van contact. Naarmate de geïnterviewde meer voor de ander heeft gedaan zonder dat ook steun wordt verkregen, des te groter is de kans dat men elkaar in de loop van de tijd uit het oog verliest. Relaties met mensen van wie men veel hulp heeft gehad zonder daar iets tegen over te stellen, worden daarentegen juist wel weer heel goed onderhouden.

Niet alleen de kenmerken van de relatie, ook de situatie van de betrokken geïnterviewde heeft invloed op hoeveel er in een relatie wordt geïnvesteerd en de veranderingen die daarin plaatsvinden. Wanneer mensen erg aan huis gebonden zijn door ziekte, ouderdom of de verzorging van kleine kinderen, de fysieke mobiliteit is gering, dan heeft dit zoals verwacht een negatieve invloed op de contactfrequentie op een bepaald moment. Ditzelfde geldt voor de meer persoonlijke kenmerken zoals iemands behoefte aan sociale contacten, de mate van introversie en het gemak waarmee relaties worden aangegaan en onderhouden, ofwel de

² De wederkerigheid van de investeringen is zo gecodeerd dat de score hoger wordt naarmate de geïnterviewde meer in de ander investeert zonder dat daar steun voor terug wordt verkregen. Bij wederkerige steun is de score nul. Wanneer de ander meer investeert dan de geïnterviewde is de score negatief.

sociale vaardigheden (zie voor de analyses tabel C2 in de appendices). Mensen die zelf aangeven dat zij introvert zijn, zoeken hun familie, vrienden en kennissen gemiddeld minder vaak op. Wanneer het echter gaat om de veranderingen op de langere termijn dan blijken de fysieke belemmeringen en/of iemands persoonlijkheid geen rol meer te spelen.

Van een aantal overwegingen wordt niet duidelijk of zij een rol spelen. Dit geldt voor de beperkingen in de handelingsruimte door een gebrek aan vrije tijd of financiële middelen. Uit deze eerste analyses met het hele model van investeringsoverwegingen kan ook niet worden opgemaakt of mensen die over weinig alternatieve relaties kunnen beschikken meer in al bestaande relaties investeren en ook op de lange termijn minder snel hun oude vrienden uit het oog zullen verliezen.

De conclusies uitgebreider toegelicht

Ter onderbouwing van deze conclusies worden twee gedetailleerdere beschrijvingen gegeven van de resultaten van de analyses. Het eerste aandachtspunt hierbij is de mate waarin het model is verbeterd door toevoeging van de investeringsoverwegingen. Tabel 4.3 is op vergelijkbare wijze opgebouwd als tabel 4.2. Onderin de tabel staan de deviantie en het aantal vrijheidsgraden van de nieuwe modellen vermeld. Toevoeging van een vast effect leidt tot een verlies van één vrijheidsgraad, elk random-effect kost twee vrijheidsgraden.³ In zowel de cross-sectionele-analyse als in de longitudinale-analyse past het model met alle investeringsoverwegingen significant beter dan de basismodellen. De verandering in de onverklaarde variantie, zoals aangegeven in het onderste deel van de tabel, geeft een indruk van de omvang van deze verbetering. In beide gevallen is de onverklaarde variantie aanmerkelijk gedaald door de toevoeging van de investeringsoverwegingen. Veertig procent van de variantie in contactfrequentie kan met behulp van de investeringsoverwegingen verklaard worden. Bij de veranderingen op de langere termijn doet toevoeging van de verschillende investeringsoverwegingen de onverklaarde variantie dalen met 35%. Het model geeft een goede verklaring voor verschillen in frequentie en voor de veranderingen in de frequentie van contact na een periode van vier jaar.

Als tweede punt volgen de schattingen van de vaste effecten en de random-effecten. Welke van de variabelen een significante bijdrage aan de verklaring leveren wordt duidelijk in het bovenste deel van de tabel.

³ Dit is één vrijheidsgraad voor het random-effect zelf en één vrijheidsgraad voor de covariantie met de algemene intercept.

Of er sprake is van significante verschillen tussen de geïnterviewden in de sterkte van de gevonden verbanden is aangegeven in het tweede deel van de tabel. In de tabel wordt alleen de variantie in de regressiecoëfficiënt vermeld wanneer het daarbij horende random-effect significant is. Of een random-effect significant is, wordt vastgesteld door een model te schatten waarin die random-coëfficiënt voor de betrokken onafhankelijke variabele is opgenomen, en door de deviantie van dit model te vergelijken met die van het model zónder die random-coëfficiënt. Wanneer er dan sprake is van een beter passend model dan is het random-effect significant.

Er is sprake van enkele significante effecten. Als eerste significante effect dat van de directe baten van het contact. Naarmate mensen het contact binnen een relatie meer waarderen, des te vaker men elkaar opzoekt. Wanneer na een bepaalde tijd het contact als minder prettig wordt ervaren, dan leidt dit tot een daling van de frequentie van contact. In beide gevallen is er naast dit vaste effect ook sprake van een significant random-effect. Dit wil zeggen dat voor sommige geïnterviewden het verband tussen de (verandering in de) waardering van het contact en de (verandering in de) contactfrequentie sterker is dan voor anderen. Niet iedereen besteedt de meeste tijd aan zijn meest gewaardeerde vrienden, en niet bij iedereen leidt een afname van de waardering voor het contact er direct toe dat men elkaar ook minder zal spreken. Uit de omvang van het random-effect kunnen we zelfs opmaken dat voor sommigen dit verband negatief is: naarmate men elkaar meer waardeert, zoekt men elkaar minder op⁴.

Een tweede effect van betekenis binnen relaties gaat uit van de directe kosten van het contact. Hoe verder men uit elkaar woont, hoe minder vaak men elkaar ziet. Een verandering in de kosten voor het onderhouden van het contact leidt op de langere termijn tot een aanpassing van de frequentie van het contact. Iemand die op tien minuten afstand woont wordt bijvoorbeeld ongeveer twee- tot driemaal per week opgezocht, terwijl een ander met wie men verder een identieke relatie heeft slechts eenmaal per maand of minder met een bezoekje of telefoontje wordt vereerd, louter omdat deze persoon op anderhalf uur reizen woont. Ook nu is er echter sprake van een random-effect: wat dit betreft zijn er dus opnieuw verschillen tussen geïnterviewden. Waar voor enkelen het feit dat iemand wat verder weg is gaan wonen een onvoorkomenlijke belemmering vormt voor contact heeft dit voor anderen nauwelijks gevolgen. Voor sommigen is ook hier weer sprake van een verband

⁴ De suggestie wordt gewekt dat in dit geval oorzaak en gevolg net andersom liggen. In sommige situaties leidt een lagere frequentie van contact wellicht tot een toename van de waardering van dit contact.

tegengesteld aan dat voor de hele groep: een toename van de reisafstand leidt in hun geval zelfs tot een toename in de frequentie van contact.

Als derde de invloed van de duur van de relatie. Onze veronderstelling is dat naarmate men elkaar langer kent, het contact minder frequent zou worden. Ten tijde van het eerste interview draagt de duur van het contact inderdaad significant bij aan de verklaring voor verschillen in de frequentie van het contact: hoe langer men elkaar kent, hoe minder vaak men elkaar spreekt. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat binnen twee verder identieke relaties er een verschil in contactfrequentie van 30% op kan treden omdat men de één nu eenmaal al veel langer kent dan de ander. Spreekt men de één ongeveer eenmaal per maand, voor degene die men al 6 jaar langer kent is dit maar een enkele keer per jaar. In het algemeen geldt ook dat naarmate men elkaar langer kent, er minder veranderingen in het contact optreden. Dit effect is echter ook weer niet even sterk voor elk van de geïnterviewden. Uit het feit dat ook het random-effect voor de duur significant is kunnen we opmaken dat er significante verschillen zijn in de mate waarin mensen hechten aan oude langdurige relaties.

Als indicatie voor de wederkerigheid van de investeringen is, zoals gezegd, in de analyses ook een variabele opgenomen die hoger wordt naarmate men meer in de ander investeert zonder daar iets voor terug te krijgen. Bij toetsing op de gegevens uit het eerste interview is er geen indicatie voor een significant verband tussen deze variabele en de frequentie van contact. Dat wil zeggen dat hoe vaak men elkaar opzoekt onafhankelijk is van de mate van wederkerigheid binnen de relatie. In de longitudinale-analyse blijkt er wel sprake van een significant negatief verband tussen de omvang van de niet-wederkerige investeringen en de verandering binnen de relatie. Naarmate er door de geïnterviewde meer steun is verleend, des te sterker is de daling in contact na vier jaar. Hoe meer steun er is verkregen, des te stabiel is het contact.

Over de verwachte toekomstige baten van een relatie werden twee verschillende veronderstellingen geformuleerd. Enerzijds zouden mensen een voorkeur hebben voor relaties met mensen die over veel hulpbronnen beschikken via werk en/of opleiding. Anderzijds is bekend dat mensen juist voor relaties kiezen met mensen met gelijke interesse en belangen omdat van dergelijke homogene relaties verwacht wordt dat deze ook in de toekomst het meest waardevol zullen blijken. Geen van beide veronderstellingen kan in de cross-sectionele-analyse bevestigd worden. Wel is er een negatief verband tussen het opleidingsniveau van de ander en de contactfrequentie hetgeen dus tegengesteld is aan de verwachting. Dit vaste effect wordt teniet gedaan door een relatief groot random-effect voor deze variabele. Er is een grote variantie in de sterkte van het

verband tussen de opleiding van de ander en de frequentie van contact. De ene geïnterviewde trekt dus veel op met mensen met een relatief minder invloedrijke sociale positie, terwijl voor anderen de hoeveelheid energie die zij steken in een relatie onafhankelijk is van de sociale positie van de ander. Toekomstige baten spelen echter wel een rol als het om de lange termijn stabiliteit gaat. In de longitudinale-analyses wordt een positief verband gevonden tussen een verandering in de homogeniteit van de relatie en veranderingen in de frequentie van contact. Het verwachte verband met het werk en opleidingsniveau van de ander is echter niet significant. Het is niet zo dat het contact stabiel is naarmate de ander over meer hulpbronnen beschikt. De opleiding van ego zelf heeft wel een significant positief effect op veranderingen in de frequentie van contact, zo zal blijken wanneer we overgaan naar de volgende investeringsoverweging.

Een volgende investeringsoverweging heeft betrekking op de zekerheid die men heeft dat de relatie nog lang zal blijven bestaan. Op verschillende manieren kan vastgesteld worden hoe groot het risico is dat de relatie verloren gaat. Gekeken kan worden naar respectievelijk het type relatie (is men familie van elkaar), de dichtheid van de relatie (zijn er veel gezamenlijke vrienden en kennissen) en het belang dat de ander aan de relatie hecht (verwacht de ander veel van de relatie). In de analyses blijkt dat verschillen in type relatie inderdaad de verwachte invloed hebben op het aantal keren dat men elkaar spreekt en op de stabiliteit van het contact. De frequentie van contact is lager naarmate men minder zeker is over de gezamenlijke toekomst en, hoe minder zeker men is over de gezamenlijke toekomst, des te groter is ook de kans dat het contact op de lange termijn verwaarloosd wordt. Overigens zijn er wat de sterkte van deze verbanden betreft ook weer verschillen tussen de geïnterviewden. Sommige mensen hechten blijkbaar veel meer aan familiebanden dan anderen.

Om te toetsen of het er toe doet of mensen veel gezamenlijke relaties hebben, zijn aparte analyses verricht op een iets kleiner bestand aan gegevens.⁵ Dit was, zoals in hoofdstuk drie is toegelicht, noodzakelijk omdat slechts van tien relaties per geïnterviewden is nagevraagd of de vrienden en familieleden onderling contact hadden. In deze analyses werd een significant verband gevonden tussen het aantal gezamenlijke relaties en de frequentie van contact ($B=0.12$, $s.d.=.02$). Hoe dichter het netwerk om de relatie heen hoe vaker men elkaar spreekt. Het aantal gezamenlijke relaties heeft echter geen positieve invloed op de stabiliteit van het contact ($B=.01$, $s.d.=.03$). De mate waarin de frequentie afneemt

⁵ Voor de analyse met deze variabele zie appendix B, tabel B2.

over een periode van vier jaar kan niet verklaard worden vanuit verschillen in de dichtheid van de relatie.

In de analyse zijn nog twee extra variabelen opgenomen waarvan verondersteld werd dat zij een indicatie geven over de zekerheid dat de relatie ook in de toekomst zal blijven bestaan. Het gaat om de hulpbronnen waarover de geïnterviewde zelf via werk of opleiding beschikt. Uitgangspunt is dat voor de ander dezelfde investeringsoverwegingen een rol spelen als voor de geïnterviewde. Het feit dat iemand een hoge opleiding heeft en/of over veel contacten beschikt via werk of onderwijs buitenshuis zou hem enige zekerheid kunnen geven dat de ander ook belang stelt in de relatie en deze niet snel zal afbreken. Bij de longitudinale-analyse blijkt dat de relaties van de geïnterviewden met een hogere opleiding minder sterk in frequentie afnemen dan bij de andere geïnterviewden. Dit zou er dus op kunnen wijzen dat mensen in het algemeen belang hechten aan relaties met mensen die over veel sociale hulpbronnen beschikken. In de cross-sectionele-analyse wordt dit verband echter niet gevonden. In de voorafgaande concluderende tekst gaven we al een mogelijke verklaring voor het feit dat de hulpbronnen van de ander geen, en op de lange termijn, de hulpbronnen van de geïnterviewden wel een rol spelen.

We zijn nu ongemerkt overgegaan van een beschrijving van de invloed van bepaalde relatiekenmerken naar de invloed die kenmerken van de geïnterviewden hebben. De volgende variabele op dit aggregatieniveau geeft een indicatie van het aantal alternatieve relaties waarover iemand kan beschikken. In geen van de analyses wordt de onderzoekshypothese voor deze variabele ondersteund. Er is geen indicatie dat naarmate iemand minder mensen kent, de bestaande relaties intensiever zijn of over een periode van tijd beter onderhouden worden.

In hoeverre spelen verschillen in iemands mogelijkheden om relaties te onderhouden een rol? Fysieke belemmeringen, zoals een handicap, hoge leeftijd of het feit dat iemand de zorg heeft over kleine kinderen bieden een gedeeltelijke verklaring voor verschillen in contactfrequentie. Er is echter geen indicatie dat bij verandering in de fysieke belemmeringen de frequentie van contacten ook verandert. Andere beperkingen in de handelingsruimte dan de hiervoor genoemde voegen weinig aan de verklaring toe. Het blijkt niet uit te maken hoeveel vrije tijd iemand heeft en of hierin een verandering optreedt.

Om na te gaan of bepaalde meer persoonlijke kenmerken verklaren waarom sommige relaties beter onderhouden worden dan andere, werden ook weer aparte analyses uitgevoerd. Niet aan alle geïnterviewden waren immers de vragen naar introversie en sociale vaardigheden voorgelegd.

In de analyses op deze beperkte databestanden⁶ wordt een significant verband gevonden tussen de mate van introversie/extraversie en de frequentie van contact ($B=.02$, $s.d.=.01$). Er is echter nog geen reden om aan te nemen dat introvertere mensen ook meer relaties zouden verliezen over een langere periode in de tijd ($B=.01$, $s.d.=.02$). Iemands sociale vaardigheden hebben geen aantoonbare positieve invloed op de frequentie van contact ($B=.00$, $s.d.=.02$) en lijken de veranderingen in het contact over een langere periode in de tijd ook niet te beïnvloeden ($B=.004$, $s.d.=.003$).

Opgemerkt kan worden dat door toevoeging van de investeringsoverwegingen veranderingen zijn opgetreden in het leeftijdseffect, waarover in de vorige paragraaf is gesproken. Op het eerste gezicht leek het alsof jongeren en ouderen evenveel in hun relaties investeren, maar dat op de langere termijn er bij ouderen minder contacten verwateren. Wanneer er rekening wordt gehouden met de verschillende investeringsoverwegingen zoals de duur van de relatie, dan blijkt het laatste effect weggevallen en is er opeens wel een indicatie voor een cross-sectioneel verschil tussen ouderen en jongeren. Hoe ouder men is, hoe vaker men zijn vrienden en familieleden opzoekt, gegeven een bepaalde afstand, waardering voor het contact, etcetera. Dat ouderen, op het eerste oog, beter in staat zouden zijn hun relaties ook over een langere periode te onderhouden blijkt echter een artefact van de leeftijd: zij kennen elkaar al langer. Er is geen verschil tussen ouderen en jongeren in de stabiliteit van relaties op de langere termijn wanneer relaties met een gelijke duur en andere gelijke kenmerken, worden vergeleken.

4.5. Samenvatting en conclusie

In dit hoofdstuk werd nagegaan in hoeverre met behulp van het door ons geformuleerde idee over hoe mensen in elkaar investeren verklaard kan worden waarom we sommige relaties beter onderhouden dan andere. Het ging daarbij om de verschillen in de contactfrequentie op een bepaald moment in de tijd en om veranderingen in de contactfrequentie over een periode van vier jaar.

Ons basisidee was dat een aantal kenmerken van een relatie, namelijk de directe kosten en baten van het contact en de mogelijk toekomstige waarde van eerder in dat contact gedane investeringen, van invloed zijn

⁶ Voor deze analyses zie de appendix C, tabel C2.

op de keuze om tijd met elkaar door te brengen. Deze veronderstelling bleek voor een belangrijk deel juist. Niet alleen zoeken mensen elkaar vaker op naarmate het contact prettiger is en de ander dichter bij woont, men is ook geneigd die relaties beter te onderhouden waarin in het verleden meer is geïnvesteerd. Het feit dat men elkaar al heel lang kent is echter geen voldoende voorwaarde voor een regelmatig en frequent contact. Naarmate men iemand langer kent, zoekt men elkaar juist minder vaak op. Investerings, in de zin dat iemand heel veel voor de ander gedaan heeft zonder daar iets voor terug te hebben ontvangen, bieden echter geen garantie voor een stabiel contact. Mensen blijken de voorkeur te geven aan wederkerige relaties en relaties met mensen van wie zij zelf veel hulp ontvangen. Wanneer de ander vooral vraagt en weinig geeft leidt dit op de lange duur tot een afname van het contact.

Het idee dat de mogelijke toekomstige baten van het contact een rol spelen bij de keuze om een relatie te blijven onderhouden wordt alleen ondersteund in de analyses op de lange-termijnveranderingen. Wanneer in de loop van enige jaren de verwachting over hoe prettig of waardevol een relatie mogelijk zou kunnen zijn moet worden bijgesteld, dan kan dit er toe leiden dat men elkaar ook minder vaak op gaat zoeken. Mensen die in eerste instantie intensief met elkaar optrokken omdat zij zoveel gemeen hadden, bijvoorbeeld twee alleenstaande studerende vrienden, lopen de kans elkaar uit het oog te verliezen wanneer zij door omstandigheden, wanneer één van beiden trouwt of een baan krijgt, elkaar minder te zeggen hebben. Ook kunnen hoge verwachtingen over de toekomstige baten van het contact als een buffer werken tegen een sterke afname van het contact in periodes waarin er voor iemand zelf veel verandert. De gevolgen van bepaalde levensgebeurtenissen blijken voor mensen met een relatief invloedrijke sociale positie minder negatief omdat door de ander veel belang aan dergelijke relaties wordt gehecht. Dit effect is echter niet zichtbaar wanneer alleen naar de investeringen op één moment wordt gekeken. Het is niet zo dat relaties met mensen met een maatschappelijk meer invloedrijke positie beter onderhouden worden dan relaties met mensen die bijvoorbeeld weinig schoolopleiding hebben of geen bezigheden buitenshuis. Mensen steken in het algemeen ook niet meer energie in relaties met mensen waar ze veel aan zouden kunnen hebben omdat deze zich ongeveer in eenzelfde (levens-, werk-) situatie bevinden.

Beperkingen in de handelingsruimte en de beschikbaarheid van alternatieven hebben een belangrijke invloed op de keuze om in bepaalde relaties te investeren, zo luidde een andere veronderstelling. Voor dit aspect binnen de investeringsoverwegingen werd echter nauwelijks enige

ondersteuning gevonden. Of iemand bepaalde relaties goed onderhoudt is niet afhankelijk van het feit of hij veel of juist weinig relaties heeft waaruit hij kan kiezen. Ook maakt het niet uit hoe sociaal vaardig iemand is en hoeveel tijd iemand vrij heeft om zijn contact te onderhouden. Wel is het zo dat mensen die door de zorg voor kinderen, ouderdom of ziekte minder mobiel zijn en dat mensen die zichzelf als introvert beschrijven in het algemeen hun vrienden en familieleden minder vaak opzoeken. Dit heeft op de lange termijn echter minder gevolgen dan wij hadden verwacht. Het is niet zo dat bij introverte mensen op de lange duur het contact steeds minder frequent wordt of dat een verandering in de fysieke mobiliteit direct leidt tot een afname van het contact.